

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ОСНОВИ СТАНОВЛЕННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ

FUNDAMENTAL BASICS OF POSTINDUSTRIAL ECONOMY'S FORMATION: THEORETIC PRINCIPLES

У статті досліджуються теоретичні засади становлення постіндустріальної економіки на глобальному рівні. Проведено критичний аналіз позицій провідних вчених щодо сутнісних характеристик постіндустріальної економіки. Встановлено переваги та загрози постіндустріального етапу розвитку суспільства для фінансових відносин у цілому та фінансових ринків – зокрема.

Ключові слова: постіндустріальна економіка, глобалізація, інформаційна економіка, фінансовий ринок, фінансова інфраструктура.

В статье исследуются теоретические основы становления постиндустриальной экономики на глобальном уровне. Проведен критический анализ позиций ведущих ученых в вопросе содержательных характеристик постиндустриальной экономики. Определены преимущества и угрозы

постиндустриального этапа развития общества для финансовых отношений в целом и финансовых рынков – в частности.

Ключевые слова: постиндустриальная экономика, глобализация, информационная экономика, финансовый рынок, финансовая инфраструктура.

This article deals with theoretic principles of postindustrial economy's formation on the global level. The critical analysis of leading scientists' positions concerning the essential characteristics of postindustrial economy is made. The advantages and threats of postindustrial stage of society development for financial relations in general and financial markets in particular are determined.

Key words: postindustrial economy, globalization, information economy, financial market, financial infrastructure

УДК 336.63: 658.1

Стеценко Б.С.

к.е.н., доцент,
докторант кафедри фінансів
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана

Постановка проблеми. Сучасний цивілізаційний розвиток людства характеризується стрімкими змінами, які є об'єктом детальної уваги з боку наукових кіл. Вже зараз цілком уживаними навіть у повсякденному житті більшості громадян є дефініції, що лише кілька десятиліть тому використовувалися лише визначеним колом учених. Постіндустріальна економіка, як термін, що виник у середині ХХ ст., протягом тривалого часу видавалася прерогативою експертних та наукових кіл, проте, «галопаючи» темпи глобалізації фактично визначили цей технологічний уклад, як даність сучасного етапу розвитку людської цивілізації.

Уже зараз термінологію постіндустріального суспільства цілком природно можна зустріти в лексиконі пересічних громадян. У той же час, постіндустріальний етап розвитку ставить перед наукою надзвичайно складні завдання – поряд з перевагами сформовано критичні загрози і на рівні економіки, і на рівні суспільно-політичних процесів.

Найбільш виразними вказані диспропорції є у фінансовому господарстві – адже, цілком об'єктивно, саме фінансова система перебуває «на вістрі» глобалізаційних процесів. Таким чином, виникає питання про вплив постіндустріального етапу розвитку на фінанси та фінансове господарство, адже без вирішення існуючих проблем навряд чи можна розраховувати на поступальний, сталий розвиток. Саме в постіндустріальній економіці фінансова сфера виявила надзвичайно високу вразливість до кризових явищ, доволі часто «інфікуючи» усю економіку. Ще одне коло проблем пов'язане з неоднозначними оцінками позитивних та негативних характеристик постін-

дустріальної економіки. Якщо в кінці ХХ ст. більшість науковців розглядали постіндустріалізацію, як безумовне благо, то на сучасному етапі спектр таких оцінок значно розширився, у т.ч. – і за рахунок негативних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика постіндустріального суспільства та постіндустріальної економіки відображена у працях провідних західних вчених, які виступили фундаторами цього напряму економічної науки, Д. Белла, Дж. Гелбрейта, М. Голдмана, П. Друкера, В. Іноземцева, А. Куварасвами, Г. Кана, М. Кастельса, Е. Тоффлера, А. Турена, В. Фукса та ін. У свою чергу, слід відзначити і роботи окремих вітчизняних економістів – Ю. Зайцева, О. Коваленко, Л. Лебедевої, Д. Лук'яненка, В. Семиноженка, А. Чухна та ін. Разом з тим, питання інституціональних, інструментарних та інших змін у фінансовому господарстві постіндустріальної економіки залишається відкритим та потребує подальшого аналізу.

Постановка завдання. Мета статті – окреслити сучасні наукові підходи до сутності постіндустріальної економіки та визначити вплив її характеристик на фінансові відносини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Генеза теорії постіндустріалізації, постіндустріального суспільства та постіндустріальної економіки розкрита в сучасній фаховій літературі, тому немає потреби зупинятися на цьому питанні зайвий раз. Разом з тим, сам феномен постіндустріалізації, його наслідки викликають у наукових колах все більше дискусій, а інколи навіть ставляться під сумнів, що, як вже зазначалося, не було

типовим на етапі зародження вказаних теоретичних концепцій.

В абсолютній більшості сучасних досліджень акцентується на тому фактові, що поняття «постіндустріалізм» було вперше уведене до наукового обігу у XX століття індійським вченим А. Кумарасвами, головною спеціалізацією економічних досліджень якого був доіндустріальний розвиток азійських країн [1]. Зазначимо, що багато в чому сучасні ідеологи такого підходу повинні завдячувати іншому досліднику початку XX ст. – А. Пенті, який неодноразово підкреслював, що автором терміну «постіндустріалізм» є саме А. Кумарасвами [2–3].

Які базові характеристики надавалися постіндустріальному суспільству в роботах вчених, яких треба визнати піонерами вивчення основ постіндустріалізації? На наш погляд, тут треба насамперед зупинитися на наступному:

– по-перше, і А. Курмасвами, і А. Пенті тією чи іншою мірою поділяли погляди існуючих на той час соціалістичних, «лівих» течій;

– по-друге, їх «постіндустріалізм» у першу чергу був спрямований на подолання протиріч, що були притаманні тогочасній індустріальній капіталістичній економіці;

– по-третє, вказані дослідники певною мірою «ігнорували» роль технологічного укладу у формуванні постіндустріалізму.

Загалом, можна стверджувати, що тогочасні погляди на постіндустріальний розвиток багато в чому ставали результатом аналізу гострих соціальних та економічних диспропорцій кінця XIX – початку XX ст., пошуку відповідей на питання, пов'язані з швидким розвитком промисловості у окремих країнах, здатністю окремих держав конкурувати у глобальному форматі за рахунок «постіндустріалізації» власної економіки.

Потужний поштовх теоретичні концепції постіндустріальної економіки отримали у другій половині XX ст. Саме тоді почали з'являтися дослідження, які в основу постіндустріального розвитку поклали вже технологічну складову та її вплив на економічні процеси.

У цьому контексті не можна обійти увагою внесок у розвиток цього напрямку Д. Белла, який, окрім усього, особливо підкреслював роль знань у розвитку суспільства та економіки: «...технологічною першоосновою постіндустріальної трансформації виступають наука і теоретичне знання» [4, с. XL]. Окрім того, в його роботах стверджується, що для постіндустріальної економіки характерним є те, що більша частина робочої сили вже не зайнята у сільському господарстві і оброблювальній промисловості, а зосереджена у сфері послуг, до якої належать торгівля, фінанси, транспорт, охорона здоров'я, індустрія розваг, освіта та управління» [4, с. 168–171].

У контексті напряму нашого дослідження звернемо увагу на прямий зв'язок між тенденціями «постіндустріалізації» економіки та фінансовим господарством. І тут справа не тільки у позиції Д. Белла, який виокремив фінансову сферу в якості одного із провідних секторів постіндустріальної економіки. Мова йде про здатність фінансових відносин до найбільш повного уособлення характеристик, особливостей, переваг та недоліків постіндустріальної економіки. Більше того, саме на постіндустріальному етапі розвитку глобальні фінанси досягли таких масштабів, які були фактично неможливими в індустріальну епоху; фактично відбулося тотальне «витіснення» промислового капіталу капіталом фінансовим в усіх без винятку економічно розвинених країнах.

Загалом такі процеси дали можливість окремим науковцям досить конкретно підійти до визначення характеристик постіндустріальної економіки. Як буде показано нижче, у таких підходах автори акцентують увагу на тих чи інших кількісних (насамперед!!! – Б.С.) та/або якісних змінах в економіці.

Зокрема, один із фундаторів вказаного напрямку Т. Стоун'єр зазначив, що постіндустріальна економіка являє собою економіку, в якій промисловість за показниками зайнятості і своєї частки в національному продукті поступається першим місцем сфері послуг, а сфера послуг являє собою переважно обробку інформації [5, с. 392–394]. Як бачимо, і в цьому підході акцентується на кількісних змінах в економічній архітектурі, а також на інформаційній складовій постіндустріального розвитку.

Чи не усі науковці, які досліджували постіндустріальну економіку, вказували на особливу роль інформації у цих процесах. У кінцевому варіанті це призвело до формування чіткого логічного взаємозв'язку «постіндустріальна економіка – інформаційна економіка», що доволі часто відображається і у наукових позиціях щодо сутності інформаційної економіки. Так відомий вітчизняний науковець А. Чухно прямо зазначає, що «...становлення нового *інформаційного постіндустріального способу* (виділено нами – Б.С.) виробництва супроводжується змінами як у виробництві, так і в суспільно-виробничих відносинах. Такі зміни виявляються у переході до планування нематеріального виробництва, інтелектуалізації праці і виробництва, зміні класової структури суспільства» [6].

Тобто з позиції відомого вітчизняного вченого, яку можна цілком аргументовано підтримати, «постіндустріальне» абсолютно невід'ємне від інформаційного. Зрозуміло, що роль інформації в постіндустріальній економіці, зважаючи на тісний зв'язок, повинна бути об'єктом окремого дослідження. Утім, саме інформаційний харак-

тер постіндустріальної економіки багато в чому, на наш погляд, визначив і зміни у фінансових відносинах та фінансовому господарстві.

Квінтесенцією досліджень постіндустріального суспільства та постіндустріальної економіки можна цілком впевнено назвати появу інших категорій, які (з погляду різних авторів) доповнюють, витісняють і т.п. дефініцію «постіндустріальна економіка». У цьому контексті слід, окрім інформаційної економіки, назвати такі дефініції, як «економіка знань», «нова економіка», «мережева економіка». У рамках цього дослідження зупинимось лише на найбільш значимих підходах до характеристики змісту наведених дефініцій.

Так один із найбільш авторитетних вчених Ф. Мачлуп зазначає, що інформаційна економіка є економікою, в якій велика частина валового внутрішнього продукту забезпечується діяльністю з виробництва, обробки, зберігання та передачі інформації і знань [7]. Цілком очевидно, що така позиція перегукується з наведеною вище аргументацією Т. Стоун'єра щодо ролі інформації у постіндустріальному розвитку. Разом з тим, досліджуючи вказаний аспект слід визнати, що в наукових колах є різні позиції щодо взаємозв'язків інформаційної економіки та постіндустріальної економіки: одні автори фактично ототожнюють ці поняття та їх змістовні характеристики, інші – все ж підкреслюють існування різниці.

У свою чергу, економіка знань – економіка, що створює, розповсюджує та використовує знання для забезпечення свого зростання та конкурентоспроможності [8]. Загалом поява та поширення категорії «економіка знань» є цілком очевидною відповіддю науки на зміни, що притаманні як суто економічним, так і соціальним та суспільним процесам. Якраз володіння знаннями (як на рівні індивідуумів, так і на рівні корпорацій та держав) на сучасному етапі перетворилося чи не на найбільш дієвий фактор конкурентної боротьби. Знання, як специфічний економічний та соціальний ресурс, докорінним чином змінили і роль особистості у сучасному світі.

Насамкінець, інші вчені зазначають, що «... нова економіка – це найновіший етап еволюції, що супроводжується активним впливом знань на економічне і соціальне середовище й характеризується переважанням соціальних чинників та якісними перетвореннями суспільного життя. Інновації виступають при цьому кінцевим продуктом нової економіки, а також її економічними, соціальними, екологічними, науково-технічними результатами» [9, с. 11]. На наш погляд, дефініція «нова економіка» увібрала в себе максимально можливі характеристики змін, які відбуваються в економічному та соціальному вимірах сучасного світу.

Навіть такий, досить обмежений перелік, змін у понятійному апараті сучасної науки, яких харак-

теризує сучасну економічну епоху, дає можливість зробити кілька важливих висновків:

1. Існує чітка взаємопов'язаність дефініцій «постіндустріальна економіка», «інформаційна економіка», «економіка знань» і т.д. Проте, у наукових колах відсутній консенсус щодо рівня такої взаємопов'язаності – їх розглядають, як характеристику єдиний процес, як різні частини одного цілого тощо. На наш погляд, основа такої невизначеності – загальна складність та багатоаспектний характер процесів, що притаманні постіндустріальній епосі розвитку цивілізації. Більше того, зустрічаються і зовсім критичні позиції, в яких автори підкреслюють, що «...постіндустріальна економіка» як назва нової моделі розвитку характеризує переважно її історичне місце, але не пояснює сутності нового суспільства [10]. На наш погляд, критичний підхід до сутності постіндустріальної економіки та її характеристик надалі буде з цілком об'єктивних факторів поширюватися. Не в останню чергу це пов'язано з тим, що наслідки «постіндустріалізації» є настільки непевними, що виникає питання про їх «обмеження», «контроль» і т.д.

2. Динамічний характер змін сучасної економіки зумовлює і адекватний розвиток дефініцій економічної науки, у результаті чого доволі швидко «амортизуються» ті поняття, які ще донедавна уважалися новітніми та інноваційними.

3. З іншого боку, абсолютна більшість дослідників виділяють і спільні риси у підходах до характеристики наведених вище дефініцій. Таку спільність найбільш виразно охарактеризував вже згадуваний у цій роботі науковець А. Чухно [6]:

– у сфері виробництва: інтенсивне використання знань і послуг; виробництво зерна нижче, ніж виробництво знань; індустрія знань важливіше матеріальної індустрії; турбота про довкілля;

– у сфері циркуляції: глобалізація ринку; розвиток віртуальних ринків; швидка зміна ринку; віртуальні гроші; електронні карти оплати;

– у сфері розподілу: розподіл на основі заслуг і згідно соціальної справедливості; капітал знань та інвестиції рівноправні, як критерії розподілу.

Описані характеристики цілком логічно можна пов'язати і зі змінами у фінансових відносинах, які в кінцевому варіанті призводять до формування фінансової економіки. У цьому контексті слід звернути увагу на наступну позицію, в якій автор стверджує, що «...розповсюдження інтелектуальних форм власності змінило співвідношення факторів виробництва на користь суб'єктивних, змінивши тим самим характер відносин між власником засобів виробництва та найманим працівником» [11, с. 64–65].

Наразі серед вітчизняних вчених відмітимо доробок В. Лук'янова, який зазначає: «...фінансова економіка є полісистемним і водночас

синергетичним явищем, оскільки уособлює дискретну множину, вагомий конгломерат таких атрибутівних явищ і процесів, як фінансові ринки, банківський капітал, деривативи та похідні від них (фінансові інструменти) тощо» [12]. На наш погляд, у вказаному підході насамперед привертає увагу акцент на складність категорії «фінансова економіка» та, одночасно з цим, зв'язок з явищами та процесами, які стали можливими саме в постіндустріальному світі.

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, кількісні та якісні зміни у глобальному фінансовому господарстві стали об'єктивним наслідком «постіндустріалізації» світу, закономірним результатом трансформації у системі факторів виробництва, відносинах власності і т.д. Абсолютно усі характеристики та особливості постіндустріальної економіки тією чи іншою мірою впливають фінансові відносини. Беззаперечним є той факт, що складні за своєю суттю та виміром процеси, які у науковій літературі характеризують, як «фінансова економіка» були б неможливими без економіки постіндустріальної. У той же час, цілком зрозуміло, що для фінансової економіки, яка «породжена» постіндустріальною економікою притаманні суттєві суперечності, які акумулюють складні загрози для усієї економіки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Coomaraswamy A. (ed.). *Essays in Post-Industrialism: A Symposium of Prophecy Concerning the Future of Society*. London, 1914.

2. Penty A. *Old Worlds for New: A Study of Post-Industrial State*. London, 1917.

3. Penty A. *Post-Industrialism*. London, 1922.

4. Белл Д. *Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования* / Д. Белл. – М.: Академия. – 2004. – 788 с.

5. Стоуньер Т. *Информационное богатство: профиль постиндустриальной экономики* // Новая технократическая волна на Западе. М.: Прогресс. – 1986.

6. Чухно А. *Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання* / А. Чухно // Економіка України. – 2010. – № 1. – С. 4–18.

7. Machlup F. *The Production and Distribution of Knowledge in the United States* [Текст] / F. Machlup. – NJ.: Princeton. – 1962. – 283 p.

8. Федулова Л.І. *Економіка знань: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.]* / Л.І. Федулова; НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. НАН України. – К. – 2009. – 600 с.

9. Семенов В.Ф. *Використання потенціалу нової економіки при формуванні регіональних інноваційних структур організації і управління туризмом* / В.Ф. Семенов, О.В. Басюк: монографія. – О.: Атлант. – 2013. – 356 с.

10. Гончаренко О. *Постіндустріальний розвиток національної економіки* / О. Гончаренко // Економічний аналіз. – 2010. – Вип. 5. – С. 68–70.

11. Красникова Е. *От единообразия к многообразию форм собственности* / Е. Красникова // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2007. – № 8. – С. 63–70.

12. Лук'янов В. *Синергетична парадигма розвитку фінансових ринків та фінансової економіки* // В. Лук'янов // *Актуальні проблеми економіки*. – 2012. – № 9. – С. 17–24.